

**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU”
CLUJ-NAPOCA**

**SOCIETATEA SECOLULUI AL XIX-LEA
DIN DIOCEZA REFORMATĂ A ODORHEIULUI**

TEZĂ DE DOCTORAT - REZUMAT

**Conducător științific:
Cerc. Șt. I. dr. Simion Retegan**

**Candidat:
Kolumbán Zsuzsánna**

**Cluj-Napoca
2010**

CUPRINS

Introducere

Istoricul Diocezei Reformate Odorhei

Reforma religioasă și formarea diocezei reformate Odorhei
Structura diocezei. Instituțiile ecleziastice și funcționarea lor
Dreptul bisericesc. Activitatea legislativă
Disciplina ecleziastică. Pedepse și evoluția lor

Familia reformată în secolul al XIX-lea

Familia
Criterii de alegere a partenerului
Logodna
Căsătoria
Natalitatea
Funcții în familie și problema alfabetizării
Emigrarea
Mortalitatea
Recăsătoria

Divorțul în dioceza reformată Odorhei în secolul al XIX-lea

Câteva date statistice
Cauzele divorțurilor
Adulterul
Concubinajul
Copii ilegiti
Căsătoria contractată din voința părinților
Cearța
Agresivitate – Bătaia
Alcoolismul
Înjurăturile
Lipsa respectului față de părinți
Hoția
Boli, imperfecțiuni corporale
Imposibilitatea executării datoriilor legate de gospodărie
Imposibilitatea executării datoriilor legate de viața familială

Concluzii

Anexe

Bibliografie

Izvoare inedite

Abrevieri

Introducere

Istoria zonei Odorheiului a fost și este tratată într-o serie de lucrări științifice. Însă dacă ne uităm prin șirul acestora, ne dăm seama că pe lângă istoria politică și militară, istoria economiei și a culturii, istoria educației și a diferitelor școli lipsesc aproape în totalitate lucrările de demografie istorică. Lucrări cu o importanță deosebită – care nu se referă doar la scaunul Odorhei – apar cele scrise de istoricii Csetri Elek și Imreh István, care valorifică de exemplu conscripțiile urbariale sau datele recensămintelor din secolul al XIX-lea, sau de domnul Egyed Akos ca de exemplu pe tema emigrării, și care conțin date demografice și statistice referitor la zona Odorheiului. Astfel lucrarea prezentă ar avea menirea să contribuie la **o cunoaștere mai bună a istoriei oamenilor de rând din zona Odorheiului** și poate să direcționeze și alți cercetători spre studierea fenomenelor demografice specifice zonei. **Cercetarea în spațiu se extinde asupra localităților, care au alcătuit dioceza reformată Odorhei, iar în timp asupra secolului XIX-lea** (cu unele excepții).

Lucrarea valorifică **izvoare inedite**, încă necercetate, întocmite pe parcursul secolului al XIX-lea de diferite foruri ecleziastice din dioceza reformată Odorhei. Amintim aici în primul rând **Protocoloalele sinoadelor parțiale** (1800-1868), **Protocoloalele tribunalului ecleziastic matrimonial** (1868-1895), **Actele proceselor de divorț** (1868-1895), **Lista proceselor finalizate** (1874-1895), **Protocolul normelor laice și ecleziastice** (1782-1844), **protocoloalele vizitațiilor canonice și registre parohiale de stare civilă**. Aceste izvoare ne oferă posibilitatea să culegem date referitoare la istoria diocezei, instituțiile ecleziastice și funcționarea lor, dreptul bisericesc, disciplina ecleziastică și pedepsele aplicate pe parcursul secolului studiat, dar și referitor la comunitățile reformate ce alcătuiau dioceza, viața de toate zilele a credincioșilor, principalele momente din viața oamenilor de rând, ierarhia valorică conform căreia își organizau activitatea.

În vederea unei valorificări cât mai ample a informațiilor oferite de izvoarele amintite lucrarea am structurat-o pe trei părți tematice, și anume:

1. Istoricul Diocezei Reformate Odorhei.

*Având în vedere că marea majoritate a izvoarelor valorificate în lucrare țin de instituția bisericii, studierea acestor documente reclamă din partea oricărui cercetător posedarea unor informații despre instituția emițătoare, de exemplu funcțiile, funcționarea, dezvoltare, metoda de lucru și regulile acesteia. Astfel prin acest prim capitol încerc crearea unui cadru general analizelor mele. Tratez pe scurt istoria bisericii reformate din Transilvania, apoi **istoria diocezei** cu o atenție orientată și asupra teritoriului și populației diocezei, **structura diocezei, instituțiile ecleziastice și funcționarea acestora, legislația ecleziastică și mai ales legislația ecleziastică matrimonială, disciplina ecleziastică și metodele de pedepsire aplicate încă în secolul XIX-lea.***

Dioceza reformată Odorhei s-a format în urma extinderii protestantismului pe teritoriul secuiesc. Documentele, care ar putea lumina acest proces marcat de conflicte, sunt extrem de puține și ne oferă date mai ales asupra conflictelor care au apărut între reformați și romano-catolici respectiv unitarieni, în general din cauza folosirii bisericilor existente. Paralel cu încercările inițiate de conducerea principatului în vederea calmării situației, s-a produs organizarea primelor comunități reformate, iar apoi spre sfârșitul secolului al XVI-lea și a primelor dioceze.

Formarea diocezei reformate Odorhei poate fi datată în jurul anului 1580. Dioceza era alcătuită din localitățile care au acceptat religia reformată, păstrând noua confesiune și în

perioada contrareformei, și din localitățile unde reformații au reușit, bazându-se pe principiul „maior pars”, să cucerească câteva biserici de la unitarieni.

Dioceza era deci alcătuită din comunități, unite într-o instanță superioară cu scopul asigurării conducerii, ordinii și administrației. Comunitățile, conduse de preoți și de prezbiteri, erau unitățile de bază ale structurii ecleziastice, care au dispus de drepturi ca, alegerea propriilor conducători și autonomie în rezolvarea problemelor financiare. Conducerea tuturor comunităților și deci și a diocezei se afla în mâna protopopului, el având printre obligațiile sale principale și examinarea vieții morale și credincioase a populației, obligație îndeplinită prin vizitațiile canonice.

Protopopul în rezolvarea problemelor financiare, administrative și juridice era ajutat de sinodul parțial alcătuit din preoți. Putem considera astfel că dioceza practic exista ca o reprezentanță al preoților cu țelul menținerii normelor și legilor ecleziastice. Sinodul parțial, convocat de 4-6 ori în fiecare an de protopop, a avut printre funcții controlarea activității preoților, alegerea protopopului, rezolvarea problemelor financiare și a proceselor de divorț. După reorganizarea structurii ecleziastice între anii 1861-1871, sinodul parțial exista în continuare sub denumirea de adunare publică, fiind instituția principală în conducerea diocezei împreună cu consiliul diocezan. Funcția judiciară a bisericii a fost însă reprezentată în continuare de două instituții nou create: tribunalul public și tribunalul ecleziastic matrimonial.

Existența, funcționarea și dezvoltarea instituțiilor amintite și al întregului sistem ecleziastic era asigurată de o serie de legi și norme alcătuite de instituțiile cu funcții legislative: sinoadele generale și parțiale. Trebuie să menționăm însă că dreptul ecleziastic se afla în strânsă legătură cu cel laic, având în vedere că activitatea legislativă ecleziastică se baza pe legi, culegeri de legi ca, Tripartitul, Aprobatele, Diploma Leopoldină, Decretul imperial din 1780 etc., care au asigurat egalitatea și autonomia confesiunii reformate față de celelalte religii, iar apoi individualitatea în cadrul bisericii reformate maghiare.

Cu toate că nu a fost alcătuită niciodată o constituție ecleziastică, au existat legi principale ca, canoanele lui Geleji, alcătuite pe baza deciziilor sinodului din Satu Mare în 1646 și legile alcătuite între 1861-1871. Aceste legi de bază erau completate, modificate prin hotărârile sinoadelor generale. Un rol extrem de important au jucat și obiceiurile, jurisprudența care s-a ridicat la rangul legilor prin folosirea lucrărilor lui Bod Péter în cadrul lucrărilor sinoadelor parțiale și tribunalului ecleziastic de căsătorie.

Atestată și de vizitațiile protopopiale și de activitatea principalelor instituții ecleziastice, biserica reformată a considerat că funcția sa cea mai importantă este educarea morală al supușilor. Dreptul de legiferare a bisericii se referă de fapt la disciplina ecleziastică, iar dreptul ecleziastic nu este altceva decât ordinea morală alcătuită pentru controlarea comportamentului moral al credincioșilor. Biserica a fost una dintre instituțiile cele mai importante care au dispus de autoritate penală, având dreptul să pedepsească toate culpele cu excepția omuciderilor. Cu ajutorul pedepselor aplicate erau alcătuite și modificate acele modele morale, care pe urmă au fost recunoscute ca fiind proprii de către comunitățile reformate.

În ciuda posibilităților oferite de dreptul ecleziastic, controlul bisericii asupra populației nu a putut fi menținut. Distanțarea dintre biserică și societatea reformată este atestată și de decăderea disciplinei ecleziastice, proces care s-a accelerat mai ales pe parcursul secolului al XIX-lea. Decăderea disciplinei ecleziastice este ilustrată și de evoluția pedepselor aplicate de tribunalele ecleziastice. În prima jumătate al secolului XIX-lea în protocoalele sinoadelor parțiale încă întâlnim pedepse ca, cererea de iertare, excomunicarea, liga, limitarea dreptului de a se prezenta la masa Domnului, care au avut ca scop rușinarea culpabilului. În perioada amintită biserica în unele cazuri s-a asigurat de pedepsirea celor care au greșit și prin predarea

lor autorităților laice. După reorganizarea din anii 60 în actele proceselor de divorț și în protocoalele tribunalului ecleziastic de căsătorie întâlnim mai ales pedepse bănești.

La baza unor astfel de transformări au stat schimbările petrecute la nivelul mentalității colective, cauzate de diferite evenimente politice și de spiritul epocii în general. Procesul de reorganizare, realizat prin legile din 1861, 1868 și 1871, poate fi considerat deci ca fiind o încercare a bisericii reformate de a corespunde noilor necesități ale populației. Desigur măsurile luate nu au adus rezultatul dorit, procesul de distanțare dintre biserică și populație culminând prin legea din 1894, prin care biserica și-a pierdut ultimele instrumente de control a populației.

2. Familia reformată în secolul al XIX-lea.

Cel de al doilea capitol este dedicat familiei reformate. Încerc analizarea caracteristicilor grupului familial de la întocmirea familiei, posibilitățile de cunoaștere a tinerilor, logodna, căsătoria, nașterea copiilor, disoluția grupului prin decesul celor căsătoriți, recăsătoria. Pentru efectuarea unui studiu de caz am ales localitatea Lutița (mai precis comunitatea reformată din Lutița, cu comunitățile filiale Aluniș și Dejuțiu), localitate situată în apropierea orașului cu o populație în majoritate reformată. Pe baza registrelor matricole ale comunității amintite și a registrelor matricole totalizate ale diocezei analizez probleme ca vârsta la căsătorie, vârsta la naștere și deces, ani criză din punctul de vedere a mortalității etc. Am încercat și tratarea unor probleme ca emigrarea și efectele sale, nivelul alfabetizării la sfârșit de secol XIX, funcții în familie și evoluția acestora.

Populația diocezei reformate Odorhei își organiza viața cotidiană conform unei ierarhii valorice alcătuite pe parcursul mai multor veacuri. Aceste valori au influențat viața fiecărui individ din societate, evoluția vieții și relațiilor familiale. Pentru băieți aceasta însemna participarea la muncile agricole începând de la 12 ani, inițial sub conducerea apoi supravegherea tatălui. După vârsta de 20 de ani, pe parcursul unei perioade de 3-6 ani, băieții și-au întemeiat gospodării proprii, procesul de rupere a relațiilor cu părinți culminând de obicei prin momentul căsătoriei. Deci, în majoritatea cazurilor, atingerea vârstei de 22-26 de ani a însemnat acceptarea statutului de cap de familie și conducător al unei gospodării proprii. Între obligațiile bărbatului intrau conducerea, ocrotirea și susținerea familiei. Legat de îngrijirea copiilor, bărbatul a avut obligația educării băieților și asigurarea unei zestre cât mai bogate pentru fiice. Potrivit stării fizice, bărbatul își putea îndeplini funcția de cap de familie până la sfârșitul vieții.

Perioadele din viața unei femei pot fi legate de procesul întemeierii familiei și evoluția acesteia. Primii 10 ani după copilărie erau anii pregătirii pentru căsătorie, apoi urma formarea familiei cu o serie de nașteri, perioada creșterii copiilor, iar în final perioada bătrâneții petrecută cu creșterea nepoatelor. Femeia conducătoare a casei, educatoare a copiilor, colaboratoare a bărbatului, este considerată responsabilă de fericirea soțului pe care acesta nu o poate regăsi decât în confortul oferit de căminul îngrijit și pregătit de soție pentru el. Ea este supusă bărbatului, se solicită să se conformeze voinței soțului. Mai slabă din punct de vedere fizic decât bărbatul, dar mai puternică din punctul de vedere a moralității, astfel moralitatea familiei depinde de cea a femeii. O femeie puternică poate să readucă bărbatul pe drumul bun, dar dacă femeia a intrat pe calea păcatului, familia se consideră pierdută. Astfel spațiul de viață al femeilor era destul de restrâns, iar educarea lor a lăsat mult de dorit, iar păcatele comise considerate mai grave decât cel a bărbaților și pedepsite ca atare. Fără bază materială stabilă, femeia nu avea posibilitatea unei vieți autonome.

Funcțiile și statutul din familie și societate în general au corespuns modelului din secolul anterior. Schimbări nu pot fi depistate, numai după anii 1880, ca urmare a emigrării.

Aceste transformări erau mai evidente în cazul femeilor, căci serviciul casnic în marile orașe oferea posibilitatea unei evoluții intelectuale, iar statutul femeilor a trecut printr-o reevaluare.

Putem afirma că schimbările care pot fi depistate în ultimele decenii ale secolului pot fi considerate ca fiind primele semne ale unei transformări mai lungi. Evenimentele vor continua în secolul următor, într-un ritm mai accelerat. Schimbările petrecute la nivelul mentalității colective, care la rândul lor pot fi legate de evenimente politice (perioada reformelor, revoluția, crearea statului dualist), economice și demografice și-au atins punctul culminant în perioada interbelică, manifestându-se printre multe altele prin schimbarea modelului de familie aparținător vechiului regim demografic etc.

3. Divorțul în dioceza reformată Odorhei în secolul al XIX-lea.

În cadrul acestui capitol am prezentat datele statistice care caracterizează fenomenul disoluției cuplurilor în spațiul geografic studiat. Tratez probleme ca de exemplu evoluția ratei brute a divorțialității, evoluția numărului proceselor, vârsta la divorț, domiciliul celor divorțați, durata căsătoriilor rupte prin divorț, structura pe vârstă a celor divorțați, recăsătorirea celor divorțați, cauzele divorțurilor și evoluția acestora etc.

Pe parcursul cercetărilor noastre întreprinse în Arhivele Diocezei Reformate Odorhei referitor la perioada dintre anii 1801-1895 am încercat să studiez toate actele existente care pot fi legate de procesele de divorț. Însă cum este și firesc de multe ori ne-am întâlnit cu lipsuri în materialul arhivistic. Acest fapt, precum și altele cauzate de metodele folosite la întocmirea acestor documente fac imposibil efectuarea unor calcule exacte. Totodată pentru o analiză demografică cât mai punctuală a divorțialității referitor la secolul XIX-lea și la populația studiată nu dispunem de toate datele statistice necesare: de exemplu nu cunoaștem numărul căsătoriilor de religie reformată.

*La stabilirea numărului proceselor de divorț, deci a valorii care constituie baza calculelor, am ales ca criteriu de bază existența sentinței. Deci am lucrat numai cu datele acelor procese a căror finalizare este certificată prin existența sentinței. Astfel în lucrare prelucrăm informațiile oferite în total de **2424 de procese de divorț**. Nu putem pune însă semnul egalității între această valoare și numărul real al proceselor, iar acest fapt constituie o sursă de eroare.*

Societatea secolului XIX-lea a fost una axată pe familie. Fiecare om a avut ca țel suprem să se căsătorească, să aibă copii, să creeze un spațiu vital, să rezolve problemele legate de moștenirea bunurilor sale. În cadrul familiei fiecare individ a avut propriul rol, cunoscut și acceptat deja în anii copilăriei. Am amintit deja că rolul conducător și de susținător îl avea bărbatul, femeia având rolul de mamă, soție și gospodină. Aceste funcții presupuneau un anumit comportament ceea ce este reflectat extrem de bine de actele proceselor de divorț, tot așa cum apar și comportamentele deviate, fiindcă putem observa ce refuză și ce acceptă societatea din comportamentul individual.

Probabil că documentele valorizate ne prezintă cam unilateral cazurile de evaziune din cadrul consacrat, căci membrii familiilor când ajung pe teritoriul justiției – scopul urmărit fiind deja desfacerea relațiilor – își schimbă comportamentul, păstrează cam puțin din romantismul relației lor. Trebuie să avem în vedere că există posibilitatea ca părțile aflate în proces au dezinforma autoritățile pentru atingerea mai rapidă a separării, iar martorii furnizează uneori informații favorabile celui care i-a chemat să se prezinte la proces.

Totuși scenele proceselor de divorț aparțin cotidianului. În ciuda reglementărilor rigide adevărul s-a strecurat în actele proceselor, premisa fiind dată de faptul că avem de a face cu o societate tradițională, aparținătoare regimului vechi. Divorțul în primul rând nu era considerat devianță, ci calea ce trebuie aleasă în vederea restabilirii liniștei și armoniei. Și tocmai din această cauză procesele de divorț nu s-au profesionalizat, iar o bună selecție a informațiilor ne

oferă posibilitatea să constatăm o serie de lucruri referitoare la obiceiurile și modul de viață al oamenilor de rând.

Constatăm că soțiile din a doua jumătate al secolului XIX-lea aveau un spațiu vital cam restrâns. Majoritatea lor probabil și-au petrecut viața între hotarele satului natal, ajungând de câteva ori până la orașul cel mai apropiat și vizitând rudele din satele apropiate dar numai în prezența soțului său. O soție bună era una care își petrecea majoritatea timpului cu treburile din jurul casei, a acceptat sfaturile soțului și l-a ajutat în înmulțirea venitului anual. Biserica reformată a așteptat aceleași lucruri de la femei ca și societatea în general. Femeia care umbla prin sat, stătea la vecini în loc să muncească, care nu iubea munca, nu avea grijă de soț și de copii nu era considerată o soție bună, fiindcă nu era aptă să ofere o educație bună copiilor. Femeia trebuia să se supună voinței părinților și apoi al soțului, trebuia să știe cum să organizeze munca din jurul casei. Tocmai din această funcție a femeii a rezultat numărul mare de femei neștiutoare de carte.

În schimb rolul bărbatului a fost în primul rând conducerea gospodăriei mari și administrarea veniturilor familiei ce presupuneau o mobilitate mai mare și un nivel de cunoștințe mai ridicat, adică scris, citit și socotit. În consecință și spațiul vital al bărbaților era mai mare, erau mai mobili decât femeile fiindcă ei erau cei care plecau cu produse la piață în orașe sau în sate mai îndepărtate.

Conform acestor funcții putem constata care au fost acele **comportamente considerate deviante** de către societate. În primul rând trebuie să amintim indivizii care au comis culpe legate de infidelitate conjugală, apoi bătaușii, alcoolicii, hoții, cei inapți pentru efectuarea datoriilor legate de gospodărie și de viața familială etc.

Cauza divorțului	Culpabilul Femei/Bărbați	Nr. divorțuri
Părăsire infidelă	F	27
	M	22
Căsătorie contractată din voința părinților	F	563
	M	128
Amenințarea vieții partenerului	F	3
	M	41
Lipsa relațiilor sexuale	F	65
	M	38
Sterilitate	F	20
Impotență	M	20
Excesivitate în viața sexuală (legitimă)	F	2
	M	13
Agresivitate, amenințare corporală	F	5
	M	137
Ceartă	F	29
	M	4
Alcoolism	F	12
	M	11
Înjurătura	F	2
	M	2
Hoție	F	1
	M	1
Boli, imperfecțiuni corporale	F	26
	M	18
Imposibilitatea executării datoriilor legate de gospodărie	F	51
	M	10

Imposibilitatea executării datoriilor legate de viața familială	F	132
	M	136
Concubinaj	F	80
	M	103
Căsătorie ilegală		9
Adulter	F	470
	M	243

Acești oameni erau disprețuiți de comunitate și uneori și izolați. Acest fapt este atestat și de respingerea mărturiilor depuse de indivizi cu comportament deviant, spusele lor fiind lipsite de valoare în fața comunității.

Aceste pilde negative pot fi considerate totuși ca fiind necesare pentru o comunitate. Biserica reformată a reușit să exemplifice prin ei comportamentele care nu trebuiau urmate de către membrii comunității. Tocmai de aceea erau făcute publice culpele, și au avut un caracter public pedepsele aplicate atât de mult timp. Refuzarea comportamentelor, obiceiurilor deviante era ajutată de către biserică prin pedepsirea celor vinovați, însă totodată se admitea că cei pedepsiți sunt iertați. Putem constata însă că populația nu uita culpele comise niciodată.

La începutul capitolelor am prezentat istoriografia temei tratate și a principalelor lucrări folosite. Lucrarea are ca anexe **bibliografia** folosită, **lista abrevierilor**, **o listă completă ale izvoarelor inedite**, **harta diocezei**, un **tabel cu lista comunităților care au alcătuit dioceza și date privind evoluția populației diocezei în secolul al XIX-lea**, un **proces prezentat detaliat** și diferite tabele statistice.

IZVOARE INEDITE

ARHIVELE DIOCEZEI REFORMATE ODORHEI (ADRO)

- Protocolul normelor și legilor eclesiastice și laice. 1782–1844.
- Liber ecclesiae orthodoxae in sede Udvarhely existensis. 1644. (Protocolul nr. 2.; Conține date referitor la anii 1643-1735.)
- Protocoalele sinoadelor parțiale. 1800-1868. (VII. 1800-1806.; VIII. 1813-1821.; X. 1822-1835.; XIV. 1836-1848.; XXVI. 1849-1858.; XII. 1858-1874.)
- Actele proceselor de divorț. 1867-1895. (Între 1867-1892 1 pachet anual, între 1893-1895 două pachete pentru fiecare an, în total 32 de pachete.)
- Protocoalele tribunalului ecleziastic de căsătorie. 1868-1895.
- Listele proceselor finalizate. 1874-1895, 1877-1889, 1888-1889, 1890-1895.
- Protocoalele vizitațiilor canonice. 1800-1811, 1829, 1838, 1841-1843, 1846, 1852, 1854, 1859, 1860, 1863, 1865, 1868, 1877.
- Registre parohiale de stare civilă (Dioceza Reformată Odorhei). 1833, 1835, 1836, 1837, 1839, 1840-41, 1843.
- Tabelele statistice de școlarizare. 1839-123/23, 1841-123/25, 1842-123/26, 1844-123/27, 1845-123/28.
- Tabella populationis (Tabele statistice generale). 1799-1831.
- Predicile preotului Lukácsffi Lajos. 1837-1863.

ARHIVELE NAȚIONALE.

DIRECȚIA JUDEȚEANĂ HARGHITA, MIERCUREA CIUC

- Registrele parohiale de stare civilă. Lutița.
(conține și datele referitoare la Dejuțiu și Aluniș.)
Nr. 361 (378 p.) 1762-1866
Nr. 362 (329 p.) 1866-1892
Nr. 363 (43 p.) 1893-1895